

УЎТ: 631.52. 633.16

**ЛАЛМИКОР МАЙДОНЛАРДА ЭКИШ УЧУН ИСТИҚБОЛЛИ
АРПАНИНГ “ШАРОФ-100” НАВИ**¹Турсункул Маматкулов - қ.х.ф.н.,¹Зоҳид Игамович Усаров - қ.х.ф.ф.д.,¹Абдугофуржон Абдихабонович Холдоров - қ.х.ф.ф.д.,²Эгамов Жавоҳир Раҳимжон ўғли - талаба¹Лалмикор деҳқончилик илмий тадқиқот институти²Тошкент давлат аграр университети

Аннотация: Мақолада “Шароф-100” арпа навининг қимматли-хўжалик белгилари, экиш муддати, экиш меъёри ва минерал озиқлантириш тартиби келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: Дон натураси, нав, унувчанлик, уруғ, элита, экстракт модда, ҳосилдорлик, 1000 дон дон вазни.

Аннотация: В статье представлены результаты воздействия на хозяйственно-ценные признаки сорта ячменя «Шароф-100», сроки посева, нормы высева и минеральное питание.

Ключевые слова: Натура зерна, сорт, всхожесть, семена, элита, экстрактивная вещества, урожайность, масса 1000 зерен.

Annotation: The article presents the results of the effect on the economically valuable traits of the “Sharof-100” variety of barley, sowing time, seeding rate and mineral nutrition.

Key words: Grain nature, variety, germination, the seeds, elite, extractive substances, productivity, weight of 1000 grains.

Арпа экини (*Hordeum vulgare* L.) бир йиллик ўсимлик бўлиб, аҳамияти жихатидан бошоқли дон экинлари ичида буғдой, шоли ва маккажўхоридан кейинги ўринда туради.

Дунё миқёсида етиштириладиган арпа донининг 70% чорва учун ем сифатида ишлатилади.

Арпа маккажўхори, жўхори, сули ва тарик экинлари сингари дағал озиқа саналади. Арпа асосий ем-хашак экинларидан бири ҳисобланади. 1кг арпа донида 100г ҳазмланувчи оксил ва 1,28 озуқа бирлиги бўлиб, оксида алмашилиб бўлмайдиган аминикислоталарнинг барчасини сақлайди.

Арпа дони биринчи галда чорва молларига концентрат озиқа сифатида ишлатилади. У озуқа моддаларига бой, айниқса, крахмал ва оксиди юқори сифатлилиги билан характерланади. Чорва молларини арпа дони билан давомий

озиклантирилганда гўшт чикимида ёғ миқдорининг камайиши ва сифатининг ошиши тадқиқотларда исботланган.

Бундан ташқари фақатгина арпа донида лизин, метионин, триптофин ва бошқа алмашинмайдиган аминокислоталарнинг барча тўпламлари мавжуд. Ҳозирги вақтда арпанинг озиқ-овқат қиймати қайта кашф этилмоқда.

Глюканинг таркиби бўйича у бошқа озиқ-овқат экинларидан сезиларли даражада устундир. Тиббиёт ушбу кимёвий компонент артериосклероз олдини олишда ижобий роль ўйнашини ишончли исботлади. Арпа маҳсулотларини мунтазам равишда истеъмол қилиш билан, қонда холестерин миқдори 20-30% га камаяди. Шу сабабли, ҳатто Япония, АҚШ, Канада каби ривожланган мамлакатларда ҳам қуруқ нон ишлаб чиқариш учун буғдой унига 30-50% арпа уни қўшилади. Агар одамлар учун асосий озиқ-овқат позицияларини буғдой, шоли ва кунгабоқар эгаллаган бўлса, ҳайвонлар учун улар ҳақли равишда арпа, маккажўхори ва соя, ем-хашак экинларига тегишли.

2015-2017 йилларга мўлжалланган амалий илмий-техник тадқиқотлар дастури доирасида ҚХА-8-054-2015 рақамли “Республиканинг лалмикор ва суғориладиган ҳудудларнинг биотик ва абиотик шароитларига чидамли юқори ҳосилли арпа навларини яратиш” бўйича илмий изланишлар олиб борилди ва лойиҳа якуни билан озиқабоп “Шароф-100” арпа нави яратилди.

“Шароф-100” нави *Hordeum L.* туркумига, *medikum* тур хилига мансуб бўлиб CLAVO-TCTR дурагай комбинациясидан яқка танлаш йўли билан яратилган.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалик вазирлиги, қишлоқ хўжалик экинлари навларини синаш комиссиясининг 2020 йил 22 декабрь 42-сон қарорига кўра 2021 йилдан арпанинг “Шароф-100” нави Самарқанд ва Жиззах вилоятлари бўйича лалмикор ерларда кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

Тажрибаларни жойлаштириш фенологик кузатувлар ва биометрик таҳлиллар “Методика государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур” (выпуск второй, 1989) ҳамда Лалмикор деҳқончилик илмий-тадқиқот институтида ишлаб чиқилган услубий қўлланма (2004), арпа нав намуналарини морфологик ва биометрик кўрсаткичлари бўйича баҳолаш “Международный классификатор СЭВ рода ” *Hordeum L.*: бўйича ишлаб чиқилган услуб (1983) асосида олиб борилди.

“Шароф-100” навининг белгилари: ўсиш тури, ўтмишдош, пастки япроқ қинли барглари тукланмаган, ён баргларнинг эгилганлиги ўртача, ён барг кулоқчаларнинг антоцион рангининг жадаллиги ўртача, ён барг япроқ қинининг мум пишиши кучли, қилтиқ учунинг антоцион рангининг жадаллиги кучли, бошоқ мумга ўтиши ўртача, бошоқ ҳолати ярим эгилган, бошоқ қаторлар сони

иккита, бошоқ шакли пирамидасимон, бошоқ зичлиги ўрта, қилтиқ бошоққа нисбатан узунлиги узунроқ, қилтиқ атрофидаги тишлар мавжуд эмас (силлик), бошоқ рўваги: биринчи бўғим узунлиги ўрта, бошоқрўваги биринчи бўғим эгилганлиги ўрта, бошоқ рўваги бўғимдаги дўнгчаларнинг жуда кучсиз, тоза бошоқча жойлашиш тартиби параллелликдан бироз оғишгангача, тоза бошоқча пастки гул косачабаргнинг узунлиги қисқа, тоза бошоқча бошоқ учининг шакли бироз учли, ўрта бошоқча бошоқ косача баргнинг узунлиги ва қилтиғининг донга боғлиқлиги қисқароқ, дон асоси дағал ўсимтаси тукланиши қисқа, дон пардаси мавжуд, дон ташқи косачабарг сиртидаги антоцион ранги жуда кучсиз, дон ташқи гулкосачабарг ички ён сиртининг тишсимонлиги кучсиз, дон ариқчаларининг туклилиги мавжуд эмас, дон ладикулада жойлашиши тўппа-тўғри, дон алейрон қатламидаги ранг бўялган, ривожланиш тури дуварак (икки фаслли).

Тажриба олиб борилган йилларда арпанинг “Шароф-100” навини дон ҳосилдорлиги ўртача гектарига 25,3 центнерни, андоза “Унумли арпа” навида бу кўрсаткич 21,2 центнерни ташкил этиб, андозага нисбатан 4,1 центнер юқори ҳосилдорликка эга бўлди. Бундан ташқари қимматли хўжалик белги хусусиятлари бўйича ҳам андоза нардан устунлиги аниқланди. “Шароф-100” навида 1000 дона дон вазни ўртача 58,9 г, бир бошоқдаги дон сони 20,7 дона, дон таркибидаги оксил миқдори 15,2% бўлиб, бу кўрсаткичлар андоза “Унумли арпа” навида 55,3 г; 20,2 дона, 14,7 % ни ташкил этди. “Шароф-100” нави гельминтоспориоз, ринхоспориоз касалликларига ҳамда ётиб қолишга юқори даражада чидамлиги билан ажралди.(1-жадвал)

1-жадвал

“Шароф-100” навининг қимматли хўжалик белги ва хусусиятлари

т/р	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Шароф-100			Ўртача	Унумли арпа			Ўртача
			2015	2016	2017		2015	2016	2017	
1	Дон ҳосилдорлиги	ц/га	26,6	19,7	29,5	25,3	20,8	17,4	25,6	21,2
2	Маҳсулдор тупланиш	дона	3,3	3,2	3,5	3,3	3,0	2,6	3,2	2,9
3	Ўсимлик бўйи	см	47,2	82,6	73,6	67,8	47,0	90,0	73,2	70,0
4	Ётиб қолишга чидамлилиги	балл	5	4	4	4,3	5	1	4	3,3
5	Гельминтоспориоз касалиги билан зарарланиши	%	20	30	10		60	70	70	
6	Ринхоспориоз касалиги билан зарарланиши	%	10	20	5		20	40	20	

7	Курғоқчиликка чидамлилиги	%	5	5	5	5	5	5	5	5
8	Бир бошокдаги дон сони	дона	20,0	20,2	22,0	20,7	19,4	20,2	21,0	20,2
9	1000 дон дон вазни	г	55,0	59,3	62,3	58,9	56,2	50,8	58,8	55,3
10	Оксил микдори	%	14,5	15,4	15,6	15,2	14,1	15,1	14,8	14,7
11	Дон тўкилиши	балл	5	5	5	5	4	4	4	4
12	Қишлашга чидамлилик	%	72,4	82,5	81,4	78,8	70,5	81,5	67,4	73,1
13	Дон ҳосили	г/л	685	624	676	662	680	625	676	660

Арпанинг “Шароф-100” навини жаҳон коллекциясида INBYT (Халқаро яланғоч арпанинг конкурс нав синови) нав намуналарида ва уларнинг иштирокида олинган дурагайларда яқка танлашдан то қишлоқ хўжалик экинлари навларини синаш Давлат комиссияси топширилган 2017 йилгача ҳар йили бир-биридан кескин фарқ қиладиган об-ҳаво шароитларида синовдан ўтказилган.

Экиш меъёри. Республиканинг ёғин-сочин билан таъминланмаган текислик лалмикор майдонларида Шароф-100 навини экишнинг мақбул муддати октябрнинг охири ва ноябрнинг дастлабки ўн кунлиги, ярим таъминланган қир-адирлик минтақада октябрнинг иккинчи ярми, тоғ олди ва тоғли худудларда эса сентябрнинг охири, октябрнинг биринчи ўн кунлиги ҳисобланади.

Экиш меъёри лалмикор минтақаларга қараб қуйидагича ўзгариб боради: Таъминланмаган текислик минтақада 90-110 кг (2,5-3,0 млн.дона), ярим таъминланган қир-адирлик минтақада 120-130 кг/га (3,0-3,5 млн.дона), тоғли минтақаларда 140-150 кг/га (3,5-4,0 млн.дона) унувчан уруғ ҳисобида экилади.

Экиш муддати. Қир-адир минтақада октябр ойининг 2-чи ярми, тоғ олди ва тоғли минтақада эса октябр ойининг биринчи ўн кунлиги мақбул ҳисобланади. Баҳорги муддатда экиш ишлари об-ҳаво шароитидан келиб чиқиб, қир-адирлик минтақасида феврал ойидан март ойи биринчи ўн кунлигигача, тоғ олди ва тоғли минтақаларда март ойи охиригача экиш мумкин.

Озиқлантириш. Ёғин-сочин билан ярим таъминланган лалмикор ерларда ўғит меъёри 40 кг/га азот, фосфор ва калийли, таъминланган тоғолди ва тоғли майдонларида барча ўғитлар меъёрини 50 кг/га, серёғин келган йилларда (400-600 мм) эса 60 кг/гача (соф таъсир этувчи модда ҳисобида) бериш ҳосилдорликни ўртача 4-5 центнерга ошириш имконини беради. Фосфорли ва калийли ўғитларнинг йиллик меъёрини кузда, экиш олдида, азотли ўғитларни эса эрта баҳорда, ғалла майсаларининг баҳорги вегетацияси бошланган пайтда бериш тавсия этилади.

Ўсимликларни химоя қилиш. Лалмикор майдонларда учрайдиган бегона ўтларни камайтиришда, тупроқдаги намликни сақлаб қолишда муҳим аҳамиятга эга агротехнологик тадбирлардан бири бороналашдир. Бу тадбирни ёғин-сочин

кам бўладиган қуйи лалмикор ерларда март, ярим таъминланган қир-адирлик майдонларда март-апрел, тоғ олди ва тоғли ерларда эса май ойининг биринчи ўн кунлигида бажариш лозим.

Бегона ўтларга қарши кураш. Республика Давлат Реестрига киритилган гербицидлардан гектарига 15-20 г 75 % ли Гранстар (“Дюпон”, АҚШ), 10-20 г/га ҳисобида “Дафосат” (“Жуй-Зен”, ХХР), 15-20 г/га 50 % ли “Гранстар плюс” (“Дюпон”, АҚШ), 10-20 г/га ҳисобида “Биостар” (“Экокимёбиокомбинат”, Ўзбекистон) “Тайфун” (Самарқанд) ва бошқалардан фойдаланиш тавсия этилади.

Зараркунандаларга қарши кураш. Лалмикор майдонларида дон ҳосилига ва унинг сифатига сезиларли таъсир кўрсатаётган зараркунандалардан зарарли хасва, шилимшиқ қурт, шираларга қарши курашда гектарига 0,15-0,20 л/га ҳисобида “Атилла” ва “Багирра” шунингдек яйловзорлардаги чигирткаларга қарши 0,05-0,08 л/га ҳисобида “Децис” инсектицидларни пуркаш зарур. Барча турдаги кимёвий препаратларни ҳавонинг очик, шамол тезлиги 0,5 м/сек дан ошмаган пайтда пуркаш яхши самара беради, бунда сув сарфи гектарига 200-300 л ни ташкил этиши лозим

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экиш учун тавсия этилган қишлоқ хўжалик экинлари Давлат реестри. - Тошкент, 2021. - 6 бет.
2. Донли экинлар селекцияси ва бошланғич уруғчилиги бўйича қўлланма // Тошкент. 2004 й, 31 бет
3. Маматқулов Т. и др. Лалмикор майдонларда арпа етиштириш бўйича тавсиялар // Тафаккур нашриёти, Тошкент-2020. – Т. 7.
4. Ҳалқаро классификатор СЭВ рода *Hordeum L.* ВНИИР, Н.И.Вавилова (ВИР). Ленинград. 1983. - 54 б.
5. Tursunkul M. et al. Results On Primary Seeding And New Varieties Of Cereal Crops Intended For Cultivation In Arrigious Lands // Journal of Positive School Psychology. – 2022. – Т. 6. – №. 9. – С. 4376-4384.